

ДОРОЖНЯ КАРТА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ

Компонент 1 «Культура сприйняття дитини в суспільстві»

Дослідження

Досліджень на дану тематику в Україні є достатньо, але більшість з них не стосується сучасного періоду. Загалом можна припустити, що нинішнє ставлення до дитини в Україні обумовлене як розвитком концепту прав людини в світі, так і перебуванням у складі інших держав, часто тоталітарних і не демократичних.

«На прикладі варварського минулого України можна пересвідчитися, що дитинство в давнину було не найкращою порою життя людини й охоплювало лише перші роки, доки маля вчилася ходити й говорити. Щойно воно опанувало ці навички, його сприймали як дорослу особу і покладали на нього навантаження у вигляді певної роботи. Батьки не тільки не опікувалися передаванням суспільних цінностей, соціалізацією своїх дітей, а й могли продати їх, віддати чужим «для навчання в людях», бо так можна було здихатись зайвого їдця. Тобто дитина як людина не мала цінності, навіть смерть у ранньому віці не викликала особливого жалю. Дуже рано діти відокремлювались від родини (з 5-6 років): у представників дворянства вони їхали навчатися, у нижчих прошарків населення – ішли в найми. ... Лад у родині був патріархальним, і діти мали найменше прав. Особливе ставлення до них було неможливим, за провини їх тяжко карали»¹¹.

Опосередковано прослідкувати ставлення до дитини в українському суспільстві станом на сьогодні можна з досліджень, які стосуються:

- * деінституціалізації,
«Найбільша частка опитаних не поділяє думки про шкідливість інтернатів для дітей, однак при цьому ця частка не є більшістю (**44%**). **27%** усіх респондентів такої думки дотримуються; ще **12%** визнають, що ніколи про це не задумувалися, а **17%** – не можуть відповісти на питання»¹².
- * згадок про дітей у медіа,
Моніторингове дослідження ІМІ показало, що війна, надзвичайні ситуації та кримінал – це ті три теми, де згадки про дітей трапляються найчастіше. Окрім того, під час моніторингу експерти зафіксували випадки сексуалізації дітей, матеріали з порушенням журналістської етики та маніпуляції з використанням образу дітей.

Такими є результати моніторингового аналізу 19 онлайн-медіа, проведеного ГО «Інститут масової інформації» в лютому 2023 року.

¹¹ <https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/zrobit-schos-zi-svoeyu-ditinyu-chi-druzhne-nashe-suspilstvo-do-ditey-i-ihnih-batkiv-134512.html>

¹² https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/6_report_quant.pptx.pdf

Журналісти ТСН вирішили доповнити сюжет персональними деталями, які можуть допомогти ідентифікувати дитину. Можливо, родина дитини дала на це письмову усвідомлену згоду? Журналісти розкрили ім'я дитини, назву населеного пункту, інформацію, що в сім'ї виховуються ще двійнята.

Медіа, які масово передрукували пост поліції про «підлітків, які скоїли вбивство», порушили презумпцію невинуватості – адже назвати людину вбивцею може лише суд. До рішення суду може йтися лише про підозру¹³.

* причин дефіциту сімейних форм альтернативного догляду дитини, «За результатами опитування експертів можна зробити висновок, що українські контексти визначили декілька культурних причин дефіциту сімейних форм альтернативного догляду:

1. Патерн відповідальності за дитину. Якщо ти маєш дитину, то забезпечення якості її життя – це лише твоя відповідальність. Освіта, здоров'я, таланти – це ти, тільки ти. А тому подумай, чи є ресурси зробити все для іншої дитини. Вимірювати все ресурсами, не відчувати підтримки, не встигнути пожити – все це накладається на воєнний конфлікт та перспективу складної економічної відповідальності. А брати відповідальність не лише за себе досить складно.
2. Підтримка середовища. Ми втратили багато часу на недовіру, не вміємо будувати тісних соціальних зв'язків, не вміємо підтримувати. Одна з мам в інтерв'ю сказала: «Ми знали, що якщо візьмемо дітей, то втратимо друзів. Спочатку вони перестають запрошувати, потім перестають приходити. І таке стається у багатьох сім'ях». Сусіди, родичі, громади замість підтримати кидаються фразами «самі винні», «знали, на що йдете», «нащо вам були чужі діти?» (з тез інтерв'ю). Але водночас виявлено, що у громадах із високим соціальним капіталом або розвинутою релігійною громадою батьки, які здійснюють сімейний догляд, частіше за інших зустрічають підтримку.
3. Патерн героїв. Ми не віджили турботу про дитину як відчуття нормальності – саме тому взяти дитину часто розглядається як приклад істинного героїства, надзвичайного вчинку (з тез інтерв'ю). Така позиція означає, що герой мусить долати багато опору, постійно викручуватися й очікувати визнання свого подвигу. Це породжує високі очікування і від батьків, і від дітей, і від служб, і від громади.
4. Стереотипи щодо дітей, які потребують догляду. У громадській думці досі існують упередження щодо бідності, людей, які перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО), дітей, батьки яких узалежені від споживання алкогольних чи наркотичних речовин. Зі слів батьків та представників ССД бачимо, що багато сімей шукають маленьку здорову дитину з доброї родини. Якщо такої не знаходять, то відмовляються від ідеї брати дитину. У школах, на

¹³ https://imi.org.ua/monitorings/prava-dytny-v-ukrayinskyh-media-monitoringove-https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20_04_2023-dashhakivska.docx.pdf-doslidzhennya-i51185

дитячих майданчиках, в освіті – діти та батьки з сімейних форм часто зустрічаються зі стигмою¹⁴».

* досвіду вимушеного переміщення закордон сімей з дітьми з інвалідністю після повномасштабного вторгнення рф в Україну в лютому 2022 року:

«The main thing parents would like to take back to from abroad is the inclusive attitude of society to children with disabilities (Головне, що батьки хотіли би привезти додому з-за кордону – це інклюзивне ставлення суспільства до дітей з інвалідністю)»¹⁵.

Про визнання батьками дітей з аутизмом «надзвичайно високу толерантність суспільства та інституцій до особливих дітей» свідчить й інше дослідження¹⁶.

Про культуру ставлення до дитини в українському суспільстві може свідчити практика тілесних покарань чи інших видів насильства над дитиною в сім'ї. Зокрема, у 2014-2015 роках відбулося Всеукраїнське дослідження «Громадська думка з питань насильства стосовно дітей», яке проводилося на замовлення проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні», що фінансується за підтримки Уряду Норвегії, Київським міжнародним інститутом соціології.

«**45%** дітей зазнавали психологічного насильства. Це означає, що із ними хоча б інколи траплялася хоча б одна із таких ситуацій:

- Вдома дитині дорікають, що вона забагато їсть.
- Вдома дитину називають образливими, принизливими словами.
- Вдома зривають злість на дитині (іншому члені сім'ї, домашній тварині).
- Коли батьки (опікуни) або родичі дитини сваряться, один з них змушує дитину його (її) підтримувати.
- Через конфлікти вдома дитині хочеться втекти з дому.
- Щоб покарати дитину, вдома із нею не спілкуються або ігнорують. Життя дитини не цікавить її батьків (опікунів).
- Батьки (опікуни) занадто контролюють життя дитини.
- У присутності дитини батьки (опікуни) або родичі лихословлять, обзивають один одного.

27% дітей зазнавали фізичного насильства. Це означає, що із ними хоча б інколи траплялася хоча б одна із таких ситуацій:

- Дитина пропускає уроки в школі через травми, яких їй завдали вдома.
- Вдома дитину карали ременем, лозиною, били рукою, давали ляпаси, стусанів, тягали за волосся тощо.
- Вдома дитину примушували стояти у нерухомому положенні (наприклад, у кутку).
- Вдома дитину зв'язували, приковували.
- Вдома дитину замикали у приміщенні.
- Вдома дитині пропонували курити, вживати алкоголь або наркотичні речовини»¹⁷.

14 https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20.04.2023-dashhakivska.docx.pdf

15 <https://www.edf-feph.org/publications/bridging-the-gaps-four-studies-on-ukrainian-children-with-disabilities/>

16 <https://www.prostir.ua/?news=opytuvannya-nik-velykoji-vijny-dosvid-ukrajintsiv-z-autyzmom-za-kordonom>

Крім того, культура ставлення до дитини в суспільстві проявляється у дотриманні вимоги законодавства щодо врахування думки дитини в ухваленні рішень, які їх стосуються.

«Національне законодавство України ухвалене з урахуванням міжнародних стандартів щодо права дітей брати участь в ухваленні рішень, які їх стосуються. Водночас положення щодо з'ясування думки дитини у законодавстві не деталізовані, що на практиці уможливорює ухвалення рішень щодо дітей без з'ясування їх думки. У всіх категоріях справ, які зачіпають інтереси дітей, їхня думка з'ясовувалась у меншості випадків.

Відсоток з'ясування думки дитини суттєво відрізняється у різних категоріях справ. Найчастіше думку дитини з'ясовували у справах про поновлення батьківських прав (**41 %**), позбавлення батьківських прав (**25 %**) та у справах про усиновлення дітей, старших за 5 років (**22 %**). У той же час у справах про визначення місця проживання дитини, відібрання/повернення дитини, участі у вихованні дитини відсоток з'ясування думки дитини коливається у межах **10-13%**.

Вік дитини впливає на ймовірність з'ясування її думки під час вирішення справи, що стосується дитини. Однак лише діти, що досягли 14 років отримали можливість висловити свою думку у більшості випадків. У більшості випадків, коли суди заслуховували думку дитини, вони приймали рішення, яке відповідає такій думці. Водночас у частині з тих небагатьох справ, коли рішення суду суперечило думці дитини, суди нехтували обов'язком пояснити, чому саме думка дитини не була врахована¹⁸».

17 https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/statistika_dj_doslidzenya_nasilstvo.pdf

В контексті несприятливої культури ставлення до дитини в українському суспільстві можуть свідчити і зауваження міжнародних партнерів, зокрема Комітет ООН з прав дитини у 2022 році висловив наступне¹⁹:

18 https://drive.google.com/file/d/1r340WIL_EtanOdfj2VzMAzyj_Qxg_m7Ai/view

«Відзначаючи прийняття в 2017 році закону про запобігання домашньому насильству та боротьбу з ним, який визнає дітей-свідків домашнього насильства жертвами, Комітет занепокоєний повідомленнями про те, що:

19 <https://digitallibrary.un.org/record/3992527#record-files-collapse-header>

(а) діти продовжують зазнавати насильства в сім'ях і дитячих установах;

...

(d) практика батьків щодо тілесних покарань, незважаючи на їх заборону, продовжує мати місце».

Не менш важливою ознакою низької культури ставлення до дитини в українському суспільстві є виконання вимоги щодо змістовної участі дітей в житті суспільства. Так, у звіті Eurochild, зокрема, зазначається²⁰:

«Участь дитини

Діти є експертами у своєму житті і повинні брати участь у прийнятті рішень, які їх стосуються. Однак часто в Україні це практикується як сесії запитань і відповідей і просто цитування дітей, що може бути символічним. Існує недостатня обізнаність щодо вимог щодо участі дітей та методів щодо рішень, які стосуються їх, судами та особами, які приймають адміністративні рішення, наприклад, службами захисту дітей. Часто діти, які вносять внесок у роботу членів національних чи місцевих рад та інших установ, наприклад шкільних установ, є «високо успішними» дітьми з хорошими оцінками.

Однак діти з так званих «проблемних сімей», діти з інвалідністю, діти меншин і діти з різних спільнот не часто отримують такі можливості.

В Україні немає безпечних і конфіденційних процесів, за допомогою яких діти можуть повідомляти про проблеми спеціалісту чи представнику. Коментарі дітей часто ігноруються або повідомляються тим, хто порушує права дітей».

Рекомендації

Українські експерти та громадські організації пропонують ряд рекомендацій, які покращать культуру ставлення до дитини у межах правозахисного підходу.

Так, ГО «Українська мережа за права дитини» у 2020 році в контексті деінституціалізації пропонує:

«Проводити всеукраїнську інформаційно-просвітницьку кампанію спрямовану на популяризацію важливості виховання та розвитку дитини в сім'ї, ролі територіальної громади у забезпеченні найкращих інтересів дитини, неприпустимості розлучення дитини з батьками через особливості її розвитку, негативних наслідків інституційного догляду та виховання для дитини і суспільства в цілому».

В контексті підвищення культури ставлення до дітей з інвалідністю в суспільстві БО «Надія і житло для дітей» рекомендує²¹:

«Проведення загальнонаціональної інформаційної кампанії щодо негативних наслідків інституційного догляду та важливості виховання і розвитку дитини в сім'ї є одним із заходів Плану Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей. Як показала оцінка, така інформаційно-комунікаційна кампанія має також включати підвищення обізнаності громадськості в питаннях інвалідності з метою зміцнення поваги до прав та гідності дітей, заохочення їх позитивного сприйняття та глибшого розуміння суспільством, інформування про доступні соціальні послуги, послуги раннього втручання, реабілітації та педіатричної паліативної допомоги. У рамках інформаційної кампанії важливо розроби-

²⁰ <https://eurochild.org/uploads/2023/11/Childrens-Rights-Political-will-or-wont.pdf>

²¹ <http://hopeandhomes.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zvit-PID-MASKOlu-TURBOTY.pdf>

ти повідомлення не тільки для населення загалом, а й для цільових груп, які можуть брати участь у прийнятті рішення про влаштування дитини до закладу, – дотичних структурних підрозділів місцевих органів влади, медичних працівників (таких як сімейні лікарі, персонал пологових будинків, дитячих лікарень) тощо».

Щодо врахування думки дитини ГО «DeJure» пропонує наступне²²:

Верховній Раді України:

1. Встановити вимоги до письмового висновку органу опіки і піклування щодо вирішення спору, який стосується дитини, обов'язковою складовою якого повинно бути зазначення думки дитини, якщо вона погодилась її висловити.
2. Передбачити обов'язок суду/органу опіки мотивувати причини не заслуховування дитини/прийняття рішення без врахування думки дитини, у кожному випадку, коли суд/орган опіки не заслуховує та/або не враховує думку дитини під час прийняття рішення.
3. Забезпечити для дитини можливість бути присутньою під час розгляду справи, що її стосується. З цією метою, передбачити, що у письмовому висновку органу опіки і піклування вказується, чи висловила дитина бажання бути присутньою під час розгляду справи.
4. Передбачити дієву форму відповідальності для батьків, які ухиляються від обов'язку доставити дитину до суду, у разі якщо дані про те, що дитина висловила бажання взяти участь у судовому розгляді справи.
5. Передбачити обов'язок проходження спеціалізованого навчання для суддів, які розглядають справи за участю дитини та пов'язати проведення навчання з можливістю розглядати таку категорію справ.
6. Узгодити положення Цивільного та Цивільного процесуального кодексу щодо цивільної дієздатності з нормами сімейного кодексу щодо права неповнолітніх бути позивачем у справах, що витікають з сімейних правовідносин.
7. Внести зміни до Цивільного процесуального кодексу, що зобов'язують суд розглядати справи про права та інтереси дитини першочергово і невідкладно.
8. Підготувати типові положення щодо з'ясування думки дітей уповноваженими особами органу опіки та піклування з урахуванням віку та рівня зрілості дитини.

²² https://drive.google.com/file/d/1r34OWII_EtanOdfj9VzMAzyj_Qxg_m7Ai/view

Уряду, Міжвідомчій координаційній раді з питань правосуддя щодо неповнолітніх

1. Підготувати Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період після 2023 року. Віднести до пріоритетів Стратегії питання навчання фахівців, які працюють з дітьми, а також удосконалення нормативного регулювання щодо забезпечення можливості дитини висловлювати думку у справах, що стосуються їх інтересів.

Національній школі суддів

Розробити навчальний курс для суддів, які розглядають цивільні справи за участі дитини з фокусом на права дитини, стандарти правосуддя, дружнього до дитини, психологію дитини, зокрема стадії психологічного розвитку дитини, ефективну комунікацію з дитиною (вербальну, невербальну), залучення психолога для спілкування з дитиною, взаємодію з органами опіки (службами у справах дітей) та законними представниками дитини. У межах курсу звернути увагу на поширені проблеми правозастосування, зокрема, на необхідність заслуховування думки дитини під час розгляду справ, які їх стосуються, забезпечення можливості дитини, яка досягла 14 років бути позивачем у сімейних справах, оперативний розгляд справ за участі дитини тощо.

Судам, суддям

1. За можливості, пріоритизувати розгляд справ, які стосуються інтересів дитини. Вживати дієвих заходів щодо з'ясування думки дитини під час прийняття рішень, що стосуються інтересів дитини.
2. Мотивувати кожен випадок прийняття рішення без з'ясування думки дитини/усупереч висловленій дитиною думці.
3. Під час вирішення справ щодо визначення місця проживання дитини виходити з рівності прав батьків на проживання з дитиною. Презумпція на користь одного з батьків не має застосовуватись.
4. Не допускати випадків незаконної відмови у доступі до правосуддя щодо дітей, які досягли 14 років, та звертаються до суду за захистом своїх прав та інтересів.
5. Ретельніше вивчати реальні мотиви сторін у справах щодо визначення місця проживання дитини задля мінімізації випадків використання дитини у власних інтересах.

Органам опіки та піклування / службам у справах дітей

1. Вживати дієвих заходів щодо з'ясування думки дитини під час прийняття рішень, що стосуються інтересів дитини та/або підготовки відповідного висновку про розв'язання спору для суду.
2. Фіксувати бажання дитини бути особисто присутньою під час розгляду справи, що її стосується.

3. Виконувати положення закону щодо забезпечення присутності у справах, які стосуються інтересів дитини та надання висновку щодо вирішення спору у передбачених законом випадках.

В контексті популяризації сімейних форм виховання, розвитку суспільної культури в цьому напрямку експерти СОС Дитячі Містечка рекомендують²³:

«Для подолання викликів культури та стереотипів потрібні тривалі комунікаційні кампанії не лише щодо прав дитини, а й щодо важливості сім'ї, подолання стереотипів та соціальної згуртованості у громадах».

Обов'язковими до виконання є рекомендації Комітету ООН з прав дитини у 2022 році, де зазначено²⁴:

(а) Розробити всеохоплюючу стратегію боротьби з насильством щодо дітей у будь-якому місці, включаючи домашнє насильство, сексуальне насильство та насильство в установах, з акцентом на раннє виявлення та реагування на насильство;

...

(d) впроваджувати законодавство, яке забороняє тілесні покарання, шляхом проведення загальнонаціональних кампаній з підвищення обізнаності та сприяння позитивним, ненасильницьким формам виховання дітей і дисципліни, що не ведуть до насильства;

²³ https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20.04.2023-dashhaktivska.docx.pdf

²⁴ <https://digitallibrary.un.org/record/3992527#record-files-collapse-header>

15. Поняття забезпечення найкращих інтересів дитини має належним чином інтегруватися, послідовно тлумачитись і застосовувалося в усіх законодавчих, адміністративних і судових процедурах і рішеннях, а також у всіх політиках, програмах і проєктах, які мають відношення до дітей і впливають на них. У зв'язку з цим необхідно розробити процедури та критерії для надання вказівок усім відповідальним особам для визначення найкращих інтересів дитини в кожній сфері, включно з дітьми, які постраждали від збройного конфлікту, і для надання їм пріоритетної уваги.

Повага до думки дитини

18. Комітет рекомендує державі-учасниці:

а) вжити заходів для забезпечення ефективного виконання свого законодавства, наприклад статті 9 Закону «Про охорону дитинства» та відповідних положень Сімейного кодексу, визнаючи право дитини бути почутою у відповідних судових та адміністративних процедурах;

(b) Сприяти змістовній і повноважній участі всіх дітей у сім'ї, громадах і школах та залучати дітей до процесу прийняття рішень з усіх питань, які їх стосуються.

24. Комітет рекомендує державі-учасниці створити цифрову платформу та лінію довіри з ефективним механізмом перенаправлення та підтримувати існуючу лінію довіри, яку керує громадянське суспільство, доступну для всіх дітей на національному рівні, сприяти поінформованості про те, як діти можуть отримати доступ до лінії довіри та надавати необхідні людські, фінансові та технічні ресурси для його ефективного функціонування.

В контексті євроінтеграційних прагнень обов'язковими є також рекомендації Європейської Комісії, зокрема від 08.11.2023 року²⁵:

«За останні кілька років спостерігається прогрес: законодавство посилює соціальний захист дітей та підтримку сімей з дітьми, запроваджує поняття найкращих інтересів дитини. Однак все ще існує потреба в розробці процедур і критеріїв для впровадження керівництва з метою оцінки найкращих інтересів дитини, в тому числі дітей, які потребують догляду та захисту, і надання належної уваги найкращим інтересам дитини як першочерговому заходу».

У звіті Eurochild надано наступні рекомендації щодо участі дітей²⁶:

«Україна має запровадити обов'язкову підготовку щодо участі дітей для суддів та спеціалістів служб у справах дітей та встановити мінімальні рамки та стандарти для значущої взаємодії з дітьми та молоддю, включно з дітьми різного походження, з боку місцевих рад та інших організацій. Крім того, Україна повинна встановити вимоги до всіх суб'єктів, зокрема до національних неурядових організацій, щодо забезпечення та впровадження практик безпечних і конфіденційних процесів для звітування дітьми професіоналу чи представнику про будь-які проблеми, які їх хвилюють».

²⁵ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

²⁶ <https://eurochild.org/uploads/2023/11/Childrens-Rights-Political-will-or-wont.pdf>